

# ARXEOLÖGIYA VƏ ETNOQRAFIYA ELMLƏRİNİN İNFORMASIYA TƏMİNATINA DƏSTƏK ÜÇÜN KİTABXANALARDA SÜNİ İNTELLEKTİN TƏTBİQİ MƏSƏLƏSİ

*Yasəmən Feyzulla qızı Sadıqova*

*AMEA M.Füzuli ad. Əlyazmalar İnstitutunun doktorantı*

*Azərbaycan Milli Kitabxanası, bölmə müdiri*

*Xaqani küç. 57*

*yasaman.sadiqova@gmail.com*

**Açar sözlər:** *Azərbaycan arxeologiyası, Azərbaycan etnoqrafiyası, süni intellekt, kitabxana, informasiya təminatı*

**Ключевые слова:** *Азербайджанская археология, Азербайджанская этнография, искусственный интеллект, библиотека, информационное обеспечение*

**Keywords:** *Azerbaijani archaeology, Azerbaijani ethnography, artificial intelligence, libraries, information support*

**Xülasə:** Tezisdə arxeologiya və etnoqrafiya sahələrində elmi fəaliyyətin informasiya təminatının gücləndirilməsi üçün kitabxanalarda süni intellekt texnologiyalarının tətbiqi imkanları və perspektivləri araşdırılır. Tədqiqat informasiya və kitabxana xidməti texnologiyalarında süni intellektdən istifadə istiqamətlərini müəyyən etməyə yönəlib.

**Резюме:** В тезисе рассматриваются возможности и перспективы применения технологий искусственного интеллекта в библиотечной сфере с целью повышения эффективности информационного обеспечения научных исследований в области археологии и этнографии. Целью исследования является выявление областей применения искусственного интеллекта в информационных и библиотечных технологиях.

**Summary:** This thesis explores the potential and prospects of applying artificial intelligence technologies within libraries to enhance the efficiency and quality of information support for scientific research in the fields of archaeology and ethnography. The research aims to identify areas of application of artificial intelligence in information and library service technologies.

Müasir dövrdə elmi fəaliyyətin effektivliyi və keyfiyyəti bilavasitə etibarlı və sistemli informasiya təminatından asılıdır. Bu, xüsusilə arxeologiya və etnoqrafiya kimi maddi və mənəvi mədəniyyətin öyrənilməsinə yönəlmiş elmlər üçün aktuallıq kəsb edir. Məlum olub ki, süni intellekt texnologiyaları kitabxana işinin avtomatlaşdırılmasına, istifadəçilər üçün innovativ rəqəmsal məkanın təşkilinə töhfə verir. Sözügedən sahələrin informasiya təminatına nəşrlər, arxiv sənədləri, tarixi xəritələr, foto və video materiallar kimi mühüm elmi mənbələr daxildir. Bu təminat sistemində, həmçinin rəqəmsal məlumat bazaları, elektron kataloqlar və interaktiv resurslar da nəzərdə tutulur. Bu kontekstdə kitabxanalarda süni intellekt texnologiyalarının tətbiqi arxeoloji və etnoqrafik tədqiqatların informasiya təminatında mühüm əhəmiyyət kəsb edən aktual bir məsələ kimi çıxış edir.

Süni intellekt adətən insan zəkasını tələb edən vəzifələri yerinə yetirə bilən, ağıllı maşınlar yaratdığı hədəfləyən kompüter elminin geniş bir sahəsidir. Qeyd edək ki, süni intellektin uğurlarına baxmayaraq, insanları tamamilə əvəz edə bilmir. Bir çox elm adamı hesab edir ki, süni intellektə tam etibar etməməliyik, baxmayaraq ki, onlar bizdən daha ağıllı ola bilərlər. Süni intellekt sahəsində yeni texnologiyaların inkişafı və onların kitabxana-informasiya mühitində tətbiqi sürətlə artır.

Kitabxanaçılıq kontekstində süni intellekt bir neçə əsas sahədə tətbiq oluna bilər:

- Süni intellekt materialların kataloqlaşdırılması və təsnifləşdirilməsi, inventarın idarə edilməsi, istifadəçi sorğularının idarə edilməsi və s. kimi bir çox gündəlik işləri avtomatlaşdırma bilər.

- Süni intellekt istifadəçilərlə qarşılıqlı əlaqə qura, onların suallarını cavablandır, kitabxana resurslarında naviqasiyaya kömək edə və digər xidmətləri təmin edə bilən virtual köməkçilər yaratmaq üçün istifadə edilə bilər.

- Süni intellekt gələcək tendensiyaları proqnozlaşdırmağa, resurs planlamasını təkmilləşdirməyə və daha səmərəli xidmətlər təklif etməyə kömək edən kitabxanadan istifadə nümunələri haqqında məlumat toplamaq və təhlil etmək üçün istifadə edilə bilər.

Kitabxanada süni intellekt vasitəsilə arxeologiya və etnoqrafiya elmlərinin informasiya təminatı aşağıdakı istiqamətlər üzrə həyata keçirilə bilər:

1. Süni intellekt texnologiyaları vasitəsilə arxeologiya və etnoqrafiya üzrə sənədlər, məqalələr, kitablar və digər resurslar avtomatik şəkildə: mövzu üzrə təsnif olunur, açar sözlər və indekslərlə təchiz edilir, avtomatik annotasiya yaradılır.

2. Rəqəmsallaşdırılmış sənədlər içində axtarış aparmaq: qeyri-strukturlaşdırılmış mətnlərdən (məsələn, sahə qeydləri, ekspedisiya gündəlikləri) faydalı məlumatlar çıxarılır; istifadəçilərə maraqlarına uyğun fərdi tövsiyələr verilir.

3. Arxeoloji və etnoqrafik materialların çoxdilli tərcüməsi Süni intellekt ilə daha sürətli və dəqiq həyata keçirilir,

4. Süni intellekt ilə qədim artefaktların şəkilləri analiz edilərək tanınır (formaya, naxışlara və istifadə funksiyasına görə),

5. Tarixi şəkil və xəritələr süni intellekt ilə rəqəmsallaşdırılır və interaktiv formada təqdim olunur, simvol və yazı nümunələri avtomatik tanınır və tərcümə olunur (məsələn, qədim yazılar).

6. Arxeoloji abidələr və etnoqrafik mədəniyyət nümunələri süni intellektlə 3D formatda bərpa olunur və kitabxana istifadəçiləri bu modelləri interaktiv şəkildə araşdırmaqla bilər.

7. Süni intellekt mövcud tədqiqat məlumatlarını təhlil edərək yeni araşdırma istiqamətləri təklif edə bilər.

Beləliklə, kitabxanalar süni intellekt texnologiyalarının tətbiqi vasitəsilə arxeologiya və etnoqrafiya sahələrində informasiya təminatının səmərəliliyini artırır, zənginləşdirilmiş axtarış və dərin analitik imkanlar təqdim edir, həmçinin tədqiqatçılar və tələbələr üçün daha əlçatan, fərdiləşdirilmiş məlumat resurslarına çıxışı təmin edirlər.

Kitabxanalarda süni intellektin tətbiqi müasir informasiya idarəetməsinin mühüm mərhələlərindən birini təşkil etsə də, bu texnologiyaların effektiv istifadəsi üçün ilkin və daha vacib şərtlər mövcuddur. İlk növbədə, Avtomatlaşdırılmış Kitabxana İnformasiya Sistemlərinin qurulması və işləməsi təmin edilməlidir. AKİS sistemləri kitabxana fondlarının rəqəmsallaşdırılması, kataloqlaşdırılması, resursların qeydiyyatı və idarə olunması kimi fundamental funksiyaları yerinə yetirir və bu olmadan süni intellekt alətlərinin tətbiqi qeyri-effektiv və ya natamam ola bilər. Bu infrastruktur formalaşdıqdan sonra süni intellekt texnologiyalarının tətbiqi daha məqsədyönlü və səmərəli nəticələr verə bilər. Beləliklə, süni intellekt texnologiyaları bir məqsəd deyil, texnoloji hazırlıq səviyyəsinin növbəti mərhələsi kimi qəbul edilməlidir.

## Ədəbiyyat

1. Əliyeva, K. Süni intellekt: (Dərs vəsaiti) /Kəmalə Əliyeva; red. A. Əlizadə.- Bakı: [ADNSU], 2024.- 319 s.

2. Süni intellekt və Azərbaycanın rəqəmsal gələcəyi: Hədəflər, prioritetlər, vəzifələr // Xalq qəzeti.- 2025.- 2 aprel.- S.13.

3. Барышев, Р. А. Технологии искусственного интеллекта в библиотеке / Р. А. Барышев, Е. Н. Касянчук, И. С. Рзынкин // Информационный Бюллетень РБА. – 2023. – №

4. Степанов В. К., Маджумдер М. Ш., Бегунова Д. Д. Методика применения большой языковой модели ChatGPT в библиотечно-библиографической деятельности // Научные и технические библиотеки. 2024. № 4. С. 86–108.